

Hayâlî Bey'in Tereddütleri

Ayşe YILMAZ¹

Hayâlî Bey'in Tereddütleri

Özet

Kurulan ve katlanarak çoğalan labirente ilerlemek anlamına gelebilecek olan tereddüt, sanatta derinleşmeyi sağlar. Gereğinden çok düşünmekle oluşan tereddüt; duygunun, duyusunun incelenmesini sağlar. Okurdaki merak duygusunu ateşleyebileceği gibi farklı edebî sanatlarla çeperini güçlendirip soru-cevap seviyesine ulaşır. İncelediğimiz divanda görüldüğü üzere sanat gücünü pekiştiren yapıya da hizmet eder. Tereddüt kelimesinin eşanlamları ikilemede kalmak, şaşkına dönmek, vesveseye kapılmak, kuşku duymak şeklinde belirlenebilir. Yapmanın ve yapmanın arasında uzanan görünmez bir çizgi olarak düşünülebileceği gibi, yapılanın ardından 'yapılmasa ne olurdu'ya dair bir sorgulamayı da beraberinde taşır. Bu hâliyle kararsızlık ile pişmanlık, hayıflanma ile beklenti arasında gelişen bir pencere aralar vaziyettedir. Bu makalede, Osmanlı Devleti'nin zaferlerle donanmış en müreffeh döneminin -16. yüzyıl- önemli şairlerinden olan Hayâlî Bey'e ait şiirler tereddütün işleniş açısından incelenmiştir. Tereddütün şiire etki ve katkılan üzerine çıkarımlarda bulunmaya çalışılmıştır. Tereddüt içeren beyitler: 'Manadaki Tereddüt, Soru Ekiyle Oluşturulan Tereddüt, Edatlarla ve Bağlaçlarla Hissettirilen Tereddüt' şeklinde üç ana başlıkta tasnif edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Hayâlî Bey, şiir, tereddüt, sorgu, edat/bağlaç

Hayali Bey's Hesitation

Abstract

Hesitation which means to progress in a labyrinth enables deepening in art. Hesitation comes from thinking too much. Allows the refinement of emotion and sensation. Increases the reader's sense of curiosity. Enables the formation of different literary arts. As seen in the divan we examined, it also serves the structure that reinforces the power of art. Synonyms of the word hesitation can be determined as being in dilemma, bewilderment, delusion and doubt. It can be thought of as an invisible line between doing and not doing. Develops between indecision and regret, regret and expectation. In this article, the poems of Hayali Bey are examined in terms of the treatment of hesitation. Hayali Bey lived in the Ottoman Empire in the 16th century. This century is the brightest time. The effect and contributions of hesitation to poetry were sought. Quotations containing hesitations are grouped under the following headings: hesitation in meaning, hesitation caused by question supplement, hesitation with Prepositions and Conjunctions.

Key Words: Hayali Bey, poem, hesitation, query, preposition/conjunction

Makale Türü: İnceleme

Paper Type: Examination

1. Giriş

Tereddüt kelimesinin eşanlamlıları ikilemede kalmak, şaşkına dönmek, vesveseye kapılmak, kuşku duymak şeklinde belirlenebilir. Algıdaki keskinliğin ortadan kalkması, eskiye dayalı öğretilerin yetersiz kalması yahut istenilen ile daha ziyade istenilen arasındaki çatışmanın neden olduğu bu hâl, insandan beslenerek insanı anlatan sanatta da yer almıştır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Türkler İnanoglu İletişim Fakültesi, ayseyilmaz@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9832-2416

Makale Geliş Tarihi (Received): 19.11.2022 Makale Kabul Tarihi (Accepted): 30.11.2022

“İki husûsdan birine zihinde karâr veremeyip düşüntüde bulunmak, iki nesne arasını zihnen kesdirememek.” (Salâhî 1895, C.III/68) şeklinde tanımlanan tereddüdün ne olduğu kadar, hangi durumlarda ortaya çıktığı da dikkat edilmesi gereken bir meseledir. Tereddüt; yapmanın ve yapmamanın arasında uzanan görünmez bir çizgi olarak düşünülebileceği gibi, yapılanın ardından ‘yapılmasa ne olurdu’ya dair bir sorgulamayı da beraberinde taşır. Bu hâliyle kararsızlık ile pişmanlık, hayıflanma ile beklenti sınırlarında gelişen bir pencere aralar vaziyettedir. “Kararsızlık, uyuşukluk, çaresizlik, irade zafiyeti veya tam bir atalet gibi yakın kavramlarla karşılaştırıldığında, tereddüt istikrarlı veya oynak bütün denge durumlarından uzaktır; daha çok zıt yöndeki itkileri sürekli yeniden hareketi geçiren, onları zincirlerinden kurtaran ve aynı anda da engelleyen meta istikrarlı bir karakteri vardır tereddüdün.” (Vogl 2011: 25-26).

Tereddüdün temelinde kişinin kendine belirlediği güven dairesinin dışına çıkma zorunluluğu yatar. İnsanın sarsılarak boşlukta uyanması diye tarif edilebilecek tereddüt, sık tezahür ederse kişinin ruh sağlığını olumsuz etkileyerek sosyalleşme yönünü zayıflatır ve yetersizlik hissine neden olabilir. Neden olduğu vesvese, öğrenme melekelerini bozar. Peki böylesi sıkıntılara gebe bir durum, şiirde neden kendine yer bulabilir? Bu çalışmada sorumuzun cevabını arayacağız ve Osmanlı Devleti’nin zaferlerle donanmış en müreffeh dönemi olan 16. yüzyıldaki önemli şairlerinden Hayâlî Bey’in şiirlerini tereddüdün işlenişi açısından inceleyeceğiz. Böylece tereddüdün şiire etki ve katkıları üzerine çıkarımlarda bulunmaya çalışacağız.

1. Hayâlî Bey ve Divanı

Bekâr Memî namı ile tanınan Hayâlî Bey; rahat söyleyişi, geniş muhayyele âlemi ve dili başarıyla kullanması hasebiyle Türk şiirinin unutulmaz şairleri arasında yerini almıştır. Kınalızâde’nin “Vilâyet-i Rûm’un melikü’ş-şu’arâsı...” (Kınalızâde 2009: 290) diye nitelendirdiği şair için şu tespit de isabetlidir: “Gazellerinin Şeyh Galib, Keçecizâde İzzet Molla, Bayburtlu Zihni gibi şairlerce tanzir edilmesi onun etkisinin ne kadar güçlü ve devamlı olduğunu gösterir.” (Kurnaz 1998: 6).

Şairin mahlası dahi sanat anlayışına ve şiirine dair ciddi ipuçları barındırmaktadır. Kendine has üslubu ve yüksek sanat zevki barındıran duygulu şiirleri Hayâlî’yi henüz hayattayken türlü taltiflere ulaştırmıştır. Ali Nihat Tarlan tarafından, Bâkî’den üstün bulunmuştur: “Bâkî elbette yalnız zeka oyuncağı içinde boğulmuş değildir. Şairliği ve selim zevki çok muvaffakiyetli eserler vermiştir. Fakat hâkim vasfı zekadır. Ve Hayâlî ile yan yana gelince Hayâlî’nin kendini bütün heyecan ve hassasiyete vermiş ruhu yanında sönük kalıyor.” (Tarlan 1946: 35-36). “Geniş mutasavvıf ruhu ile parlak ve geniş bir âleme yayılan Hayâlî ile birinci planda gözüken içli aşk ve orijinalitesi ile Baki’den çok üstün bir sanatkardır.” (Tarlan 1946: 35-36).

“*Hayâlî Bey Divânı* kasideler, musammatlar, gazeller, mukattaât bölümlerinden meydana gelmiştir. Divan’da 668 gazel, 25 kaside, 15 musammat ve 33 mukatta bulunmaktadır.” (Kurnaz 1987, 30) Hayâlî’nin inceliklerle örülü, his ile yükselmeyi başaran bu şiirlerinde; geniş sanat duyularını besleyecek duygulardan biri olan tereddüde elbette fazlaca yer verilmiştir. Zira divanın ilk beytinde ‘san’mak fiiline rastlanır. Gönle sesleniş ile başlayan beyit, viran

menzilinin tereddüde kapılarak sevinç yeri sanılmaması için baştan yapılan bir uyarı mahiyetindedir:

*Dilâ bu menzil-i vîrânı sanma cây-ı sürûr
Ki kasr-ı dehre bulunur hezar dürlü kusûr* (K. 1/1)

İnsanın hayatını zorlaştıran, bir fikir karmaşası yaratan tereddüt; şiir içinde görüldüğü gibi ruhun derinliklerine doğru bir ilerleyiş zemini hazırlamaya hizmet eder. Olayın ve varlığın kendi içinde sonsuz ihtimalle çoğalması da tereddütle mümkündür. Tereddüt sadece kararsızlık değil, aynı zamanda daha doğruya ulaşmak için karanlıkta süren bir arayıştır.

Tereddüt kelimesi divanda sadece bir yerde geçmektedir. Burada da 'bî-' ön edatı ile beraber kullanılmış ve tereddütsüzlüğe vurgu yapılmıştır. Tereddütsüz bir yanmanın nasip oluşu, şairin içinde bulunduğu vaziyetin çoktan farkına vardığına da göndermedir:

*Bana yanmak bî-tereddüd bî-fegân oldu nasîb
Kendi hâlimden bana çünkü beyân oldu nasîb* (Mş. 2/4)

Dîvânın musammatlar kısmındaki *Tecâhül-i Ârifeyn* başlıklı şiiri, tereddüt bahsinde tamamen alabilmek mümkündür. Çünkü soru ekiyle kurulan redif, şiirin başlığına hizmet etmenin yanında yâ bağlacını güçlendirmeye yarar. İstifham sanatından beslenen 'yâ... yâ...' bağlacı seçenek sunarken tereddüdün derin karmaşasını da destekler:

*Ey aceb bu turra mı yâ ebr-i müşg-efşân mıdır
Nahl-i gül üstünde yâ hod deste-i reyhân mıdır*

*Kaş mıdır yâ şâhbâz-ı çeşmine iki kanad
Yâ hilâl-i çarh yâ hod kable-i îmân mıdır*

*Hâllerle ruh mu yâ hod hırmen-i hüsn ü cemâl
Yâ süreyyâ pâyına düşmüş meh-i tâbân mıdır*

*Leb midir yâ berg-i gül yâ gonce-i bâg-ı İrem
Yâ dil-i uşşâkdan bir katre düşmüş kan mıdır*

*Diş midir yâ gonca içre jâle yâ dürr-i Aden
Çeşme-i hurşîdde yâ encüm-i rahşân mıdır*

*Ol zenah mı yâ rasad-gâh-ı sipîhr-i izz ü naz
Ya çah-i Bâbil-sitân ya Yûsufa zındân mıdır*

*Yâ Rab ol gerden mi yâ mihr ü vefâ tûmârı mı
Şem'i kâfirî midir yâ hod serîr-i cân mıdır*

*Sîne mi yâ hod harîr-i hâm yâ kettân-ı Mısır
Kâkum-ı Rûsî mi yâ hod vâşak-ı Şîrvân mıdır*

*Nâfe mi yâ sâgar-ı işret mi yâ havz-ı behişt
Murg-ı câna âşiyân yâ hod neşâta kân mıdır*

*Goncalar mı yâ şükûft olmuş kenâr-ı servde
Âlem-i ebdân için yâ nâme-i unvân mıdır*

2. Tereddüdün Kullanımı

Hayâlî Bey Dîvânî'nda tereddüdü üç farklı şekilde görebiliriz. Bunlardan ilki manaya sı-zan, derinliği güçlendiren tereddüttür. Bu sayede şairin içinde bulunduğu hâli anlatması kolaylaşır, karmaşasını sunmaya yaklaşır ve hatta yer yer okuru kendi kararsız âlemine çekmeyi başarabilir. İkinci olarak soru ile, sonrasında edat ve bağlaçlarla tereddüt hissi yaratılmaya çalışılır. Bu başlıklar altında tespit ettiğimiz beyitlerin yer yer manalarını da açıklayarak tereddüdün genişleyen, sabitlenemez devridaimini sergileyeceğiz.

2.1. Manadaki Tereddüt

İnsanın karanlık yanlarında büyüyen tereddüde *Hayâlî Bey* sıklıkla başvurmuştur. Böylece okurunun bilinçaltına uzanan bir sorgulamayı tetikleyerek herkesi kendisiyle hemhal olmaya davet etmiş sayılabilir. Bu doğrultuda aşağıdaki beyitte oluşturulan hayal şöyledir: Sel suyu bulanıktır, karşısına dikileni yerle yeksan edecek, karmaşasına ekleyecek, alıp taşta taşta götürecektir. Tereddüde kapılmış, kötülüğe kire saplanmış insan da her yana akacak hâle düşer ki saf gönüllülerin bakışlarında duru durmak için bu vaziyeti aşivermek gereklidir:

*Bulanma seyl suyu gibi akma her yanaya
Nazarlarında yürü şâf-dillerin duru dur (K. 1/4)*

Üzümün çok taneli oluşu, çok başlılığa ve tekinsizliğe yorulmuştur. Teklik, bir kararda kalmak, sağlanamazsa felek kan içmeye başlayacaktır. Tek başlılık, bir kararda oluş ezilmeyi, hâlin değişmesini engellemeye yarayacaktır:

*Zemâne kanın içer oldun ise çok başlı
Bu bâg-ı dehrde mânend-i hûşe-i engûr (K. 1/6)*

Can ve gönül elemdedir. Gam ve elem insanın ruhuna ağır gelen hâllerdendir, şair bir de ilerleyişini bela yolunda sürdürdüğünü belirterek durumun vahametini sergiler. Tereddüt yaşadığı nokta ise uzun zamandır süren bu ruh hâlinin ne zaman biteceğidir zira sersemlik veren böyle sıkıntılar tereddüdü kaçınılmaz kılar:

*Elemde idi bu cân ü gönül ki niceye dek
Reh-i belâda beni bâr-ı gussa eyleye deng (K. 7/8)*

Dünya türlü güzelliklerle gönülleri cezbelendiren bir yaratılışa sahiptir. İnsanın nefesine hükmedip kendiyi meşgul etme gücü de buradan gelir. Şair, bu ikiyüzlü münafiğa karşı tereddüde düşebilecekleri şöyle uyarır:

Ayşe YILMAZ

*Ne mihrinden safâ kesb et ne mâhundan saâdet um
Sakan aldanma bu çarha iki yüzlü münâfıkdır (G. 105/2)*

Sevgili ile âşık arasında sürüp giden dramatik tavırlardan en belirgin olanı sevgilinin yarattığı kendine aşk besleyenlere karşı acıma hissine sahip olmamasıdır. Bu beyitte şair onun eşliğindeki taş değil, her gün üzerine basıp basıp geçtiği âşık başları olduğunu söyleyerek bir tereddüdün önüne geçmiş ve gerçeği görmeye yardım etmiş olur:

*Eşiginde deme ol seng-dilin taş yatar
Nazar et her kademinde nice bin baş yatar (G. 120/1)*

Korkuların ve çekincelerin, tereddüde dönüşen güçlü çekim alanları vardır. Kişi korktuğu şeyi bir nevi kendine çekmekle korkusu ile böylece yüzleşmek ve içine düştüğü tereddütten sıyrılmak zorunda kalabilir. Şairin korkusu-tereddüdü, onu Mısırlı Yusuf'un pazarda açık artırma ile satılış kissasına dek taşımıştır. Sevgilinin gamzesinden kurtulmanın mümkünü yoktur:

*Korkaram Yûsuf-ı Mısırî gibi bâzâra düşe
Gamzesinden beni bir kimse halâs eyleyemez (G. 492/2)*

Görüş alanının kaybolması, netlikten uzaklaşmak da görünenden emin olmamayı getirir. Meşguliyetler ve kesintisiz düşünceler algıda hatalara ve noksanlara neden olacaktır. Şair de aşağıdaki beyitte şafağın hilal etrafını tutmasını, âşığın derin yarasından dökülen kana benzettiğini söyler:

*Gördüm etrafını tutmuşsun hilâlin ey şafak
Zahm-ı âşıktan dökülmüş kana benzettim seni (G. 603/2)*

Manadaki tereddütleri aynı zamanda bir kelime yardımı ile de sağlayabilen şair bunun için 'bî-karâr, sanmak ve benzetmek' kelimelerinden istifade etmiştir.

2.1.1. Bî-karâr

Kararsızlık, tereddüdün en bilinen tanımlarındandır. "Tereddüt: olmamış olanın belleği, asla şimdisi olmayan bir geçmişin anısı, olmayacak veya henüz olmamış aksiyonların ve eylemlerin ön anısı." (Vogl 2011: 26). Bilgi eksiği, eskiye dayalı bir korku, geleceğin inşasına dair içten içe büyümüş bir telaş, pişmanlık yahut pişman olma ihtimalini sezmiş belki de sadece alışılmışın dışına çıkmama arzusu zihni kararsızlığa sevk eder. Aşağıdaki beyitte ey şeh diye seslenen sevgilinin zülfü yüzünden her gönülde tereddüt doğar. Kişileri yanlış fikirlere sevk edebilecek bu tereddüt, iki cihan varının tarumar oluşu gibi korkunç bir neticeye gebedir:

*Her dil ki zülfün ile şehâ bî-karâr ola
Varı iki cihân içinde amun târmâr ola (G. 23/1)*

Bu beyitteyse gönül kâkülde karar kılar. Sonrasındaysa aşk hevesiyle karmakarışık hâlde tereddüde kapılmak söz konusudur:

*Edelden kâkülünde dil karârı bî-karârem ben
Havâ-yi aşka uymuş bir perîşân-rûzgârem ben (G. 394/1)*

Mum şevk ateşiyle yaşını saçar. Erir. Küçüktür. Aşk hevesiyle tereddüde düşen mum, yokluğa sürüklense de, mutsuz olsa da vazgeçebilme ihtimalini hayata geçiremez:

*Şevk âteşiyle yaşını edip nisâr şem
Oldu havâ-yi aşkın ile bî-karâr şem (G. 233/1)*

‘Bî-karâr’ ile sağlanan tereddütlerin tamamı aşk ve âşıklık ile bağdaştırılmıştır. Gerçekten de aşk bir hastalıkta tedaviden uzak tereddütlere kapılmış nice müptelası gönüllü olarak kapısında bekler. Gelgelelim yaralanmış, net ve sağlıklı kararlardan uzaklaşmış, çilekeş bî-karârların gözyaşları âlemi sele verecek seviyelere yükselmiştir:

*Sen karâr etdin dil-i âşıkda ey nâvek velî
Seyle verdi âlemi her bî-karârın giryesi (G. 578/3)*

2.1.2. ‘San’mak

Sanmak ekseriyetle yanılmak neticesine ulaşmış bir kanaat oluşturma sürecidir. Zihnin birikimleri, ilgi ve merak sahası, hayal ve beklentiler, korku ve çekinceler sanmalara nedendir. “Tereddüdün eylem zincirini kesintiyle uğrattığını, bir kırılma etkisi yaptığını, aksiyonu potansiyel hale getirdiğini, belirlenmemişliğin bölgesine adım attığını, evet’le hayır’ın arasında yer aldığını, çözümü olmayan sorunlu bir yapıya işaret ettiğini ve olayın olumsuzluğunu ifade eden bir zaman aralığı açtığını söyleyebiliriz.” (Vogl 2011: 57). Sanmak tam olarak eylem zincirinin kırılması hadisesidir çünkü artık düzenli akış bozulmuş, araya tahminler yahut yanılığalar girmiştir.

‘San’ır, ‘san’asın, ‘san’ma, ‘san’masın, ‘san’dın, ‘san’ırmış, ‘san’man, ‘san’ıram gibi çekimlerle karşımıza çıkan ‘san’mak, *Hayâlî Dîvânî*’nda sıklıkla geçmektedir. Mesela (Kasîde-i Hayâlî Bey: 2), (G. 84/5), (G. 210/5), (G. 268/5), (G. 333/4), (G. 407/2), (G. 410/4), (G. 467/1), (G. 496/3), (G. 532/3), (G. 638/3) gibi beyitler buna örnektir.

Muhabere gününden bahseden şu beyitte bir can pazarından bahsedilir ve insanların gördüklerinde işittiklerinde ferahlatıcı bir unsur, harbin çehresini etkileyecektir. Sultan Süleyman’ı işte tam da böyle bir atmosferde harp hâlinde gören tereddüde, yanılığa kapılarak bahar rüzgârı lale bahçesine doğru esti sanır:

*Samur ki bâd-ı bahâr itdi lâle-zâra güzer
Gören atunla seni rezm içinde rûz-ı katâl (K: 9/12)*

‘San’mak fiilinin tereddüt manasını içermesi bilhassa kasidelerde mübalağa ve teşbih sanatına hizmet eder. Ayrıca durumu daha vahim yahut daha ihtişamlı anlatmaya da yardımcıdır. ‘San’mak insanın yanılma acizliğini de sergiler.

Gözü yağmacı şehir eşkıyalarıyla çevresi dolmuş ve bu durum bir tereddüt yaratmıştır. Gören sanır ki yıldızlar dolunayı ortalarına almıştır:

*Gözi yağmacı şehir-âşûblarla çevresi dolmuş
Sanasın ortaya yıldızlar almış mâh-ı tâbânî (K. 14/4)*

Henüz olmamış bir hadise üzerinden de oluşacak tereddüde karşı uyarı söz konusu olabilir. Nitekim aşağıdaki beyitte serviden gelecek yüksek ses, kuşlara ait zannedilebileceği için ‘san’ma denmiş, böylece tereddüdün önüne geçilmiştir:

*Servden âvâze gelse sanma elhân-ı tuyûr
Zikr-i kalbiyle duâ eyler sana serv-i bülend (G. 41/3)*

Sarı altınlı tellerle dokunmuş serâser kumaş içinde ay gibi güzel sevgiliyi gören tereddüde düşer ve onu melek sanabilir:

*Sarı altınlı serâserlerle kim görse seni
Sanır ey meh çeşme-i hurşide girdi bir melek (G. 265/4)*

Âşık çektiği ıstırapların pençesinde naçar kalıp tükendikçe solmakta, sararmış çehresi ile âdeta hazan faslımı yaşamaktadır. Görenlerin tereddüde düşüp çehresini zaferan rengi sanmasından endişelenmiş, tereddüt başlamadan bu kapıyı kapatabilmiştir:

*Sararmış çehremi sanman ki reng-i za'ferândır bu
Mahabbet âleminde dostum fasl-ı hazândır bu (G. 461/1)*

Kâkül siyahtır, göreni uyuşturacak ama öldürmeyecek bir tesire sahiptir. Dahası sevgilinin hazineden kıymetli yüzünü koruma vazifesini üstlenmiştir. Bunca benzerliğin yaratacağı tereddüt sonucu âşık sevgilinin kâkülünü yılan sanmıştır:

*Sanıram genc üzre dolaşmış yatırlar mârlar
Gerdeninde her kaçan sarmaşa kâkül kâküle (G. 525/3)*

Bu beyitte de sevgilinin güzelliğiyle ortaya çıkan sersemlik ve nihayetinde algıda oluşan hasarlar nedeniyle tereddüt başlar. Sevgilinin yüz aydınlığı mum gibidir, yüzündeki benlerse yanıp ölene dek sevdalık çekmiş pervaneler sanılır:

*Hâller görsem yüzünde sanıram pervâneler
Yandılar çün geldiler şem-i şebistân öpmege (G. 537/3)*

‘Benzer’ kelimesi bir beyitte sanmak manası kazanmıştır. Sevgili eşliğini her seher aydınlatan güneşin hâli âşığa göre âşıklıktan farklı bir şey olamaz. Kendi ve güneş seherleri hep aynı eşikte bekliyorsa acaba güneş de sevgiliye âşık olabilir mi?

*‘Âşık olmuştur sana ey mâh-rû benzer güneş
Anun için âsitânun her seher bekler güneş (K. 5/9)*

2.2. Soru Ekiyle Oluşturulan Tereddüt

İnsanın düşünce âlemi bir bütün olarak tasavvur edilirse tek parçanın çatlaması, dağılması, kaybolması bu yapının bozulmasına yetecektir. Bu eksiliş beyni uyarıp duran bir arayışın da başlaması anlamına gelir. Bilhassa sorgulamaya meyilli, inceliklerin farkında olan kişiler için durum budur. Bu bozuk yahut eksik parçanın tamamlanması için sorular şekillenir. “Tereddü-dün pragmatik veçhesi faaliyetin bozumunda, estetik boyutu kırılmada ve anlamı da kullanılan soru biçiminin gücünde aranmalıdır; bu sayede tereddüt, eyleme geçmeden hemen önceki rizikolu ve nazık bir aralığı, bir zaman aralığını belirgin hale getirmektedir.” (Vogl 2011: 40).

Bir mecliste bütün kadehler dağılmıştır ve hâlâ ikram bekleyen şair tereddüde düşmüştür. Sıra kendisine geldiğinde neden meydanda kadeh görünmez olur! Burada tereddüt devam ederken ikinci mısra da yeni bir soru doğmaktadır. Yoksa kerem, misafire ikramı esirgemedi sunmayı eksik mi eder:

*Bana geldikte kadeh kalmadı mı meydânda
Yoksa eksik mi ider bezlini mihmâna kerem (K. 15/11)*

Yardım ve lütuf varken şikâyet zamanı mıdır? Yoksa kerem muhabatını şimdi mi ihsana boğmaya karar vermiştir:

*Ne şikâyet demidir lutf u ‘inâyet varken
şimdi mi etti beni garka ol ihsâna kerem (K. 15/21)*

Sorularla oluşturulan tereddüdün ortaya çıkışında iki seçenek arasında kalma yani ikiliğin boğucu sorgusu da dikkat çekicidir. En iyinin yahut daha kötünün tahsis edilmesi süreci gibi düşünölebilecek bu sorgu deveranı, kişiyi bir girdapta süröklenmeye kadar götürebilir. Hilale yönlendirilen sorular da buna bir örnektir. Bayram hilali elden ele gezen bir kadeh mi yoksa yeryüzüne feyz tortusunun saçıcısı mıdır:

*Ey hilâl-i ‘îd-ı devrân sâgar-ı gerdân mısın
Hâkdân-ı dehre feyzin cür ‘asın rîzân mısın (K. 20/1)*

Sevgiliye yakın duran ağyarın, âşiği şaşkına çevirmesi, âşiğin sağlıklı düşünmesine imkân tanımaz. Meleğe benzeyen güzel ve latif sevgilinin yanındaki ağyar şeytan mıdır:

*Yâr ile agyârı gördüm oturur iken dedim
Ey melek-sûret nedir yanında şeytânın mı var (G. 75/2)*

şairin kendi şiirine yönelik bir sorgusu da tereddütlü bir soru şeklinde karşımıza çıkar. Burada şiir inşasının, gaipten gelen sesin zihne armağan ettiği ilhamla olup olmadığı tereddüdü şöylece güçlenmiştir:

*Ey Hayâlî bu nazm-ı gevher bâr
Hâtif-i gaybdan mı mülhemdir (G. 96/5)*

Âşık gün yüzlü sevgiliyi görse gölgesi ile hasım olacaktır ama bu durum talihinin mi yoksa feleğin oyunu mudur diye bir tereddütdedir:

*Tâli'imden ya felekden mi Hayâlî bilmezem
Görsem ol gün yüzlümü sâyem garimimdir benim (G. 327/7)*

Hayâlî Dîvânî'nin 374 numaralı gazeli 'değil miyem' rediflidir. Şiire hâkim olan istifham sanatı, âşığın ruh hâlini tereddütlü bir çember içinde sunar. Öyle ki tereddüt soru ile açılmış bir kapıya benzetilebilir, cevabı bilinsin bilinmesin anahtarını âşığın elinde değildir. Örneğin şu soru yanıtı muhtaç bir tereddüdün ürünüdür:

*Dilberler içre ben sana âşık değil miyem
Uşşâk içinde devlete lâyıık değil miyem (G. 374/1)*

Gam meclisinde Mecnun ile aynı şarabı içen âşık Mecnun'un sarhoşluğundan sonra neden hâlâ ayık olduğunu anlamış değildir. 'Ben içtim ben' diye emin olduğu kısmı vurgularken tereddütte olduğu durumu da ardı sıra sorgular:

*Mecnûnla bezm-i gamda ben içtim doluyu ben
Mest oldu geçti ben dahi ayık değil miyem (G. 374/2)*

Söz nice bir ateştir ki diyenin dudaklarından dökülüp işitenin kalbinde tutuşur! Bu beyitte söz mumunu yaktığını söyleyen âşık, kendini Husrev-i Dehlevî ile mukayese eder. Hayâlî esasen Husrev gibi zamanının şairlerinden üstün olduğunu bilmektedir. Yine de soruyla oluşturduğu tereddüt, şairlerini okuyanlara hakikati düşünmeleri için yardımcı olacaktır:

*Sûzumla söz çerâğını yaktım Hayâlî ben
Husrev gibi zamânede fâyık değil miyem (G. 374/5)*

Bu beyitte ise kirpik okunun vadettiği kavuşmadan dem vurulmakta ve lütfun zamanı gelmiş midir, gelmemiş midir tereddüdü doğmaktadır:

*Dile ki va'de-i vasl etmiş idi tîr-i müjen
Aceb o va'de-i lutfun zamânı gelmedi mi (G. 633/2)*

Hayâlî Dîvânî'nda tereddüt ve soru bağlantısı (G. 122/1), (G. 122/4), (G. 279/2), (G. 327/3), (G. 472/4), (G. 598/1), (G. 627/5) gibi beyitlerde de karşımıza çıkar. Divanda tereddüt en çok sorularla oluşturulmuştur. Hakikate erişmek; ikiliği ortadan kaldıracak ve bilmeyi, emin olmayı sağlayacaktır. Doğru cevaba ulaşarak huzura da ulaşacak olan kişi, o hâlde evvela paradoksu yahut odaktan savruluşu doğru algılayıp en net soruya ulaşmalıdır. Soru yerinde olunca cevap da uzakta durmayacaktır.

2.3. Edatlarla ve Bağlaçlarla Hissettirilen Tereddüt

"Edat Arapça bir sözcük olup âlet ve vasıta demektir. Bir gramer unsuru olarak: edatlar tek başlarına anlamları olmayıp, ancak cümledeki diğer sözcük ve sözcük grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan âlet sözlerdir. Edatlar dilin mantıkî kuruluşunu teşkil eden

cümle yapısının harcıdır. Vazife itibarıyla isim çekim eklerine benzerler. Dilin bütünü içinde mücerret bir unsur olarak ele alındığı takdirde edatlar çekime gelmeyen ‘donmuş’ ve ‘kalıplaşmış’ sözlerdir.” (Hacıeminoğlu 1971: V). Rabita denilebilecek bağlaçlarla ilgili de Zeynep Korkmaz’ın izahı şöyledir: “Birden çok kelimeyi kelime grubunu veya cümleyi birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran görevli kelimeler.” (Korkmaz 2003: 32).

Bu önemli tanımlarda edat ve bağlaçların mana üzerindeki etkisine değinilir. Şairler için vazgeçilmez öğeler olan edat ve bağlaçlar, manada amaçlanan derinliğe ulaşmak, okurun ruhu ve zihni üzerinde aranan ortaklığı kurmak ve elbette yüzyıllar geçse de kalıcı olan bir anlam düzeyi, hayal zenginliği yakalamak başarısına yardım eder.

Hayâlî Dîvân’nda tereddütün ‘ya... ya.../ yahud; güya, galiba, hem... hem..., belki’ gibi edat/bağlaçlarla sağlandığı yerler tek tek tespit edilmeye çalışılmış ve aşağıda farklı başlıklarla tasnif edilmiştir.

2.3.1. Ya... Ya..., Yahud...

Hayâlî Bey’in şiirlerinde ‘ya... ya...’, yahud’ kullanımı ile bir ikilik oluşturduğu ve böylece tereddüt manasını ön plana çıkardığı gözlenmiştir. Bu duruma şu örnekler verilebilir:

*Ya tevliyet ver anı kalem birle zabt idem
Ya dirlik eyle olsun arada bahâne tîg* (K. 6/29)

*Yüz suyun kîyunda ister döke kara yerlere
Gönlümü anda çeken ya suyu ya topraktır* (G. 183/3)

*Serteser zeyn eylemiş cism-i beyâzın hâller
Yahud olmuş safha-i kâfûr hem pehlû-yı misk* (G. 271/2)

2.3.2. Güya

Güya edatı sanki, sözde anlamı taşır ve ‘san’ mak fiiline benzer kullanımla tereddüt manalarını güçlendirme görevine hizmet eder. Divan içerisinde şu beyitlerde karşımıza çıkar:

*Al câmeyle geçen şehir içre ol meh-pâredir
Yakmak için âlemi güyâ bir âteş pâredir* (G. 62/1)

*Buldu zînet kanlı dağımla Hayâlî her elif
Servler etrafını güyâ ki ettim nârlık* (G. 255/5)

2.3.3. Galiba

İhtimal kapısını aralayan galiba, tereddüt manası açısından aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir. Gönül gözünden coşarak gözden akan yaş, kaşın suyu ölçerek dağıtan su terazisi sanılması tereddütünü doğurur:

*Ayn-ı dilden cûş edip gözden akar yaşım benim
Su terazisi oluptur gâlibâ kaşım benim* (G. 328/1)

2.3.4. Hem... Hem...

Ağlamak ve gülmek, insan algısında olumlu ve olumsuz vaziyetlerin doruğa çıkması hâlidir. Bunların bir arada olması ise tereddüde işaret eder. Öyle ki pervane can verirken hem ağlayıp hem gülmek, ruhsal bir karmaşanın ötesinde ölümden geçip mutluluk mertebesine erişmek gibidir:

*Aceb mecnûnsun ey şem kim fehm olmadı şânım
Verirken cân pervânen hem aqlar hem gülersin sen (G. 412/2)*

2.3.5. Belki

Mümkün mü, olabilir ki anlamlarına gelen ‘belki’ şu üç beyitte tereddüdün oluşmasına destekçidir:

*Kulle-i Kâf-ı sipihrin dâmenine od salar
Mihr ü mâhun belki çeşm-i rûşenine od salar (Th. 3/4)*

*Gönlüm ki yandı şâm-ı belâ mihnet oduna
Ey dâg belki şem ile ol külhânî geçer (Th. 3/4)*

*Gönlümü yıkmaga ol seng-dil almış ele taş
Belki ma'mûr edeyin der bu harâb-âbâdı 612/3*

3. Sonuç

İnsan ömrünün karar alıp eyleme geçme şeklinde bir devridaim olduğu bilinir. Sadece bilgi değil tecrübe de kararları besleyecek, zamanla beklenen ile elde edilen arasında güçlü bir isabet kuracaktır. Yine de “Acaba şöyle mi yapsaydım?”, “Belki diğeri doğrudu!” ya da “Galiba yanıldım!” sorgulamaları, vesveseleri ile tereddüt harekete geçer. Ve nihayetinde kılcal damarlar gibi yayılan tereddüt sadece fikre hücum etmekle kalmaz, kalbi yani vicdanı da sarmaya başlar.

Bu çalışmamızda 16. yüzyılın önemli şairlerinden Hayâlî Bey’in divanını ele alarak eser içerisindeki tereddüt duygusunun peşine düştük. İnsanı insana anlatan ve insanın kendini keşfini sağlayan sanat, elbette insana dair her şeyi bütün yönleriyle yansıtabilmelidir. İnsan olmanın tabiatı ruha sapan ve sancılar veren türlü bilmecelerle mücadeleyi getirmektedir. Kurulan ve katlanarak çoğalan labirentte ilerlemek anlamına da gelebilecek tereddüt sanatta derinleşmeyi sağlar. İncelediğimiz divanda görüldüğü üzere sanat gücünü pekiştiren yapıya da hizmet eder.

Sözün içine insani zafiyeti sığdırmak güçsüz yanları yakalar ve okuru akıl eşiğinden atlatıp gönle, fikre, hüzne doğru sürükler. Gereğinden çok düşünmekle oluşan tereddüt; duygunun, duyusunun incelmelerini sağlar. Okurdaki merak duygusunu ateşleyebileceği gibi farklı edebî sanatlarla çeperini güçlendirip soru-cevap tavrına ulaşır. Hiçbir sözün herhangi bir duyguya tam manası ile tercüman olamayacağı hakikatini de düşünerek şunu söyleyebiliriz ki zorlu

hayat mücadelesinden yakasını kurtaramamış Hayâlî Bey, şiirinde ‘tereddüt’le tereddütsüz bir mana zaferi kazanmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Hacıeminoğlu, N. (1971). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Kurnaz, C. (1987). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kurnaz, C. (1998). “Hayâlî Bey”, *İslam Ansiklopedisi*, C.17. İstanbul: TDV Yayınları, 5-7.
- Mehmed Salâhî (1895). *Kâmûs-ı Osmânî*, İstanbul: Kana‘at Matbaası.
- Sungurhan, A. (2009). *Kınalızade Hasan Çelebi Tezkireti* ‘ş-şu ‘arâ, Ankara: Kültür Bakanlığı e-kitap.
- Tarlan A. N. (1946). “Hayâlî-Bâkî”, *TDED* 1, 26-38.
- Tarlan A. N. (1992). *Hayâlî Bey Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vogl, J. (2011). *Tereddüt Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları.

Extended Summary

Hayalî’s poems are full of details. Poems is emotional. Of course, he gives a wide place to hesitation in his poems. Because in the first couplet of his divan, the verb ‘san’mak is encountered.

*Dilâ bu menzil-i vîrânı sanma cây-ı sürür
Ki kasr-ı dehre bulunur hezar dürlü kusûr* (K. 1/1)

Hesitation multiplies the event and existence within itself with infinite possibilities. Hesitation is a search for truth in the dark. Tecâhül-i Ârifeyn the poem entitled is all about hesitation.

Ayşe YILMAZ

*Ey aceb bu turra mı yâ ebr-i müşg-efşân mıdır
Nahl-i gül üstünde yâ hod deste-i reyhân mıdır*

*Kaş mıdır yâ şâhbâz-ı çeşmine iki kanad
Yâ hilâl-i çarh yâ hod kable-i îmân mıdır*

*Hâllerle ruh mu yâ hod hurmen-i hüsn ü cemâl
Yâ süreyyâ pâyına düşmüş meh-i tâbân mıdır*

*Leb midir yâ berg-i gül yâ gonce-i bâg-ı İrem
Yâ dil-i uşşâkdan bir katre düşmüş kan mıdır*

*Diş midir yâ gonca içre jâle yâ dürr-i Aden
Çeşme-i hurşidde yâ encüm-i rahşân mıdır*

*Ol zenah mı yâ rasad-gâh-ı sipihr-i izz ü naz
Ya çah-i Bâbil-sitân ya Yûsufâ zındân mıdır*

*Yâ Rab ol gerden mi yâ mihr ü vefâ tûmârı mı
Şem'i kâfûri midir yâ hod serîr-i cân mıdır*

*Sîne mi yâ hod harîr-i hâm yâ kettân-ı Mısır
Kâkum-ı Rûsî mi yâ hod vâşak-ı Şîrvân mıdır*

*Nâfe mi yâ sâgar-ı işret mi yâ havz-ı behişt
Murg-ı câna âşiyân yâ hod neşâta kân mıdır*

*Goncalar mı yâ şükûft olmuş kenâr-ı servde
Âlem-i ebdân için yâ nâme-i unvân mıdır*

1. Hesitations in the sense

Hayali Bey has often applied to the growing hesitation in the dark sides of the human being. Multigrain grape reminds of hesitation in the following poem excerpt.

*Zemâne kanın içer oldun ise çok başlı
Bu bâg-ı dehrde mânend-i hûşe-i engûr (K. 1/6)*

*Ne mihrinden safâ kesb et ne mâhundan saâdet um
Sakin aldanma bu çarha iki yüzlü münâfikdır (G. 105/2)*

*Eşiginde deme ol seng-dilin taş yatar
Nazar et her kademinde nice bin baş yatar (G. 120/1)*

*Korkaram Yûsuf-ı Mısri gibi bâzâra düşe
Gamzesinden beni bir kimse halâs eyleyemez (G. 492/2)*

*Gördüm etrâfını tutmuşsun hilâlin ey şafak
Zahm-ı âşıktan dökülmüş kana benzettim seni (G. 603/2)*

Indecision is one of the well-known definitions of hesitation.

*Her dil ki zülfün ile şehâ bî-karâr ola
Varı iki cihân içinde anun târmâr ola (G. 23/1)*

*Edelden kâkülünde dil karârı bî-karârem ben
Havâ-yi aşka uymuş bir perişân-rûzgârem ben (G. 394/1)*

*Şevk âteşiyle yaşını edip nisâr şem
Oldu havâ-yi aşkın ile bî-karâr şem (G. 233/1)*

Guessing is close to being wrong. The fact that the verb to think includes the meaning of hesitation serves the art of exaggeration and simile, especially in eulogies.

*Gözi yağmâcı şeh-r-âşûblarla çevresi dolmuş
Sanasın ortaya yıldızlar almış mâh-ı tâbânı (K. 14/4)*

*Yüğüştüp lâle vü gül râh-ı ademden gelicek
Oldular gark-ı arak sanma kim anı şebnem (Kasîde-i Hayâlî Bey-2)*

*Servden âvâze gelse sanma elhân-ı tuyûr
Zikr-i kalbiyle duâ eyler sana serv-i bülehd (G. 41/3)*

*Sanıram genc üzre dolaşmış yatırlar mârlar
Gerdeninde her kaçan sarmaşa kâkül kaküle (G. 525/3)*

2. Hesitations Created by Questionnaire

Questions may arise as a result of one's hesitation. The question stimulates the brain and starts the search.

*Agzını var mı yok mu eser anlasın deyu
Gönderdi gonca bâd-ı şimâli taraf taraf (G. 242/4)*

*Akla din hengâmeyi baştan gidersin aradan
Derd-i dilber var iken bilmem o kimimdir benim (G. 327/3)*

*Tâli'imden ya felekden mi Hayâlî bilmezem
Görsem ol gün yüzlümü sâyem garimimdir benim (G. 327/7)*

*Dilberler içre ben sana âşık degil miyem
Uşşâk içinde devlete lâyük degil miyem (G. 374/1)*

3. Hesitations felt with prepositions

*Ya tevliyet ver anı kalem birle zabt idem
Ya dirlik eyle olsun arada bahâne tîg (K. 6/29)*

*Al câmeyle geçen şeh-r içre ol meh-pâredir
Yakmak için âlemi güyâ bir âteş pâredir (G. 62/1)*

*Ayn-ı dilden cûş edip gözden akar yaşım benim
Su terâzisi oluptur **gâlibâ** kaşım benim (G. 328/1)*

Ayşe YILMAZ

*Aceb mecnûnsun ey şem kim fehm olmadı şânım
Verirken cân pervânen **hem** aglar **hem** gülersin sen (G. 412/2)*

*Kulle-i Kâf-ı sipihrin dâmenine od salar
Mihr ü mâhın **belki** çeşm-i rûşenine od salar (Th. 3/4)*

Putting human frailty into words captures the weak. It allows the refinement of emotion and sensation. It can ignite the reader's sense of curiosity.